

V
B J
D
BIBLIOTHECA
UNIV. IAGELL.
CRACOVIENSIS

LEKARSTWO PROSTE, ŁATWE Y *MAŁO KOSZTUIĄCE*

Nowo odkryte w Krolestwie Gwatymala a części Nowey Hiszpanii w Ameryce Połnocney, do zupełnego y pewnego wyleczenia Szankru, Trędu y w ogolności tego wszystkiego, co należy do Chorob Wenerycznych, służące, a do poięcia wszystkich obiaśnione.

PRZEZ

DOM JOZEFA FLORES,

Doktora y Towarzysza Lekarskiey Szkoły y Akademii Gwatymalskiey.

PRZETŁOMACZONE

z Hiszpanskiego na Francuzki Język

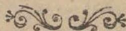
PRZEZ

FRANCISZKA GRASSETA,

Xięgarza y wydawcę.

A teraz na Polski Język

PRZETŁOMACZONE.

W WARSZAWIE,
U Piotra Dufour Konsyliarza Nadwornego, Drukarza J. K. Mci y Rzepltey, y Dyrektora Drukarni P. Szkoły Rycerskiey.

M. DCC. LXXXIV.

N. B. Po ſkończonym tłomaczeniu doſzła nas wiadomość, o uczynioney z pomyślnością probie tegoż Lekarſtwa, na Wołyniu w Dobrach J. O. Xięcia Ponińſkiego.

UWIADOMIENIE DRUKARZA.

POwinnością iest ludzi w towarzystwie żyiących wyszukiwać sposobow, ażeby mu bydź pożytecznym; y ten iest zamiar, ktoryśmy sobie założyli, wydaiąc lekarstwa JOZEFA FLORESA, Doktora z Gwatymali.

Do wykonania tego była nam pobudką chęć przyniesienia iakiego ratunku ludziom ginącym pod ciężarem straszliwym chorob okropnych Szankru, trędu y innych chorob Wenery-

cznych, iako też wszystkich z nich pochodzących, przez ktore smutne y nieszczęśliwe ofiary noszą dowody swoich nierządow.

Rękopismo oryginalne zawieraiące opisanie tego wynalazku, ktory tu wydaiemy, posłane było Roku 1783. P. Grasserowi z Lauzanny od iednego iego Przyiaciela mieszkaiącego w Kadyxie od lat 10.

List pisany z Bordeaux do Pisarzów Dziennika Paryzkiego, znayduiący się w teymałey xiążeczce usprawiedliwia dosyć skuteczność tego lekarstwa, iako też proby ktore były czynione w oczach, godnych wiary o-

ſob. Lecz iako mogliby ſię znaleść, tak ciekawi w tym kraiu, ktorzyby chcieli uczynić doświadczenie za proſtym przeczytaniem liſtu, ktory tu podaiemy; dla tego zalecamy mocno, aby to czynili za powodem y radą oſob bawiących ſię ſztuką leczenia, bo nie możemy zabeśpieczać o ſkutku tego lekarſtwa, ponieważ każda ſtreſa odmienia po części cnoty y właſności tak ziołiako y źwierząt.

Aby zaś Xiążeczka ta tak intereſſuiąca przyiemnieyſza była y od każdego tym lepicy zrozumianą bydź mogła, za rzecz potrzebną oſądziłem dadź opiſanie wſzyſtkich tych mieyſc, o ktorych w ciągu ninieyſzego dzieła za-

chodzi wzmianka; przeto wyciągnąłem z Dykcyonarza Geograficznego składaiącego się z 3 Tom. Artykuły znayduiące się na końcu tey Xiążeczki. Co oczywistym może bydź dowodem użyteczności tegoż Dykcyonarza, chcąc korzystać z czytania iakiegokolwiek Dzieła.

Trzy Tomy tegoż Dykcyonarza 8vo. majori na papierze ordynaryinym drobnym pismem drukowanego kosztuią Złł: 24. a na papierze kleiowym Złł: 36. Znayduie się u Piotra DUFOUR Drukarza J. K. Mci w Warszawie.

NB. Dykcyonarz Historyczny sławnych ludzi, na ktory się pre-

numeruie ʒu tegoż Drukarza nie mniey ieſt potrzebny y przyiemny do czytania. Wyſzły iuż trzy Tomy 8vo majori 4. z pod praſsy wyidzie w Mieſiącu Grudniu 1784. a całe Dzieło, ktorego będzie 8. lub 9. Tomow, będzie ſkończone Roku 1785.

LEKARSTWO PROSTE

PRZECIWKO

CHOROBOM WENERYCZNYM.

OPISANIE KROTKIE O JASZCZURKACH,

Ktore ſię znayduią bliſko domow Miaſteczka S Chryſtowala Amatytańſkiego w Kroleſtwie Gwatymala, y ktoremi wyleczyć ſię można gruntownie z Trędu, Szankru, y wſzyſtkich Chorob Wenerycznych.

INdyanie mieſzkaiący w żyżnych kraiach Ameryki Połnocney znayduią w ſwoich Płodach ziemnych

nie tylko żywności, ubiory y ſprzęty, ale co więcey to wſzyſtko czego potrzebuią do zachowania czerſtwego zdrowia, ktorym ſię ſzczycą. Tym ſpoſobem wynaleźli w tych ſamych płodach Lekarſtwa rownie proſte, iako ſkuteczne na uleczenie chorob, ktore ſię opierały długo umieiętności naybiegłeyſzych nauczycielow w Lekarſkiey ſztuce y Cerulickiey, tak dalece, że gdybyśmy mieli mniey wſtrętu do nauczenia ſię od tych ſzczerych y dobrych Indyanow, y gdybyśmy oświadczali im więcey przyiaźni y poufałości, odkryliby nam na uleczenie chorob naſzych Lekarſtwa daleko pożyteczniey-

ſze, iak roztrząſania nayuczeńſze oſztuce leczenia y wynalazki nayciekawſze anatomiczne, (1) a takie ieſt to ktore tu mam opiſać.

Dom Jozef Ferrer rodem z Katalonii a mieſzkaniec przenieſiony do Gwatymali, cierpiał więcey od roku ranę pochodzącą z Szankru na prawey ſtronie wierzchney wargi. Ten Szankier iuż mu był wy-

(1) Wynalezienie lekarſtwa ieſt daleko pożytecznieyſze towarzyſtwu ludzkiemu iak wſzyſtkie rozumowania o przyczynach ukrytych Chorob, y wynalazki ciekawe anatomiczne. *Trak: o mniemaniu* in 12mo *fol.* 6. *pag.* 97.

gnoił połowę iagody, przefzedł do wargi nizfzey na tey famey ftronie y rozciągał fię aż do fzczęki, z ktorey wypadły mu były 4. iuż zęby, ztamtąd fzedł aż do gardła tak dalece, że Cerulik, ktory miał o nim ftaranie, widząc, iż kanał przez ktory przechodzi krew do muzgu miał fię nadpfuć, fpodziewał fię co chwila iego śmierci. Smród, okrążenie y fzerzenie fię rany oznaczały, że ta choroba była w oftatnim fwoim ftopniu, chociaż aż dotąd przykładano wfzelkiey pomocy fztuki, przecież innego nieodniefiono pożytku iako tylko, że omylano Chorego w tych nadzieiach, ktore fobie czynił, y dla kto-

rych z mnieyſzym nieſmakiem znoſił codziennie męczeńſtwo ſwego leczenia. Spodziewaiąc ſię bliſkiey śmierci poſtanowił przygotować ſię na nią, oddalaiąc ſię do kościoła, Handeleurſkiego, aby łatwiey mogł ſię poradzić Xiędza Jozefa de Eloſo ſwego Proboſzcza y Spowiednika, względem umierania z przygotowaniem Chrześciańſkim. Ktoby mogł pomyśleć, że Opatrzność Boſka zoſtawiła w ręku tego Xiędza lekarſtwo ktore miało uleczyć rany Ferrera? Rozmawiali częſtokroć z ſobą a między innemi mowami, to mu ten dobry Xiądz opowiedział; że gdy był Proboſzczem Swiętego Jana Amatytańſkiego,

(2) poſzedł był nawiedzić y ſpowiadać Chorego u S. Chryſtowala ziego Parafii, ſkończywſzy to, Przełożeni Indyiſcy ze wſi przyſzli do niego y ſkarzyli ſię przed nim że młoda

---

(2) S. Jan Amatytańſki Wieś z pod Juryzdykcyi Wielkorządow Sakatepſkich pięć mil ku Południowi od nowey Gwatymali, położona ieſt przy brzegu ieziora ieſt to celnieyſze mieyſce Parafii, ktore zawiera wieś S. Chryſtowala o 3. mile ku Południowi od S. Jana y od S. Piotra Męczennika w tey ſamey linii. Te dwie małe wſie ſą położone bliſko rzeki, ktorey wody płyną ku ſławnym dwom Wulkanom czyli ogniſtym gorom, to ieſt Pakayſkiey ku Wſchodowi, y drugim nazwanym Woda Gwatymalſka ku Zachodowi

Indyanka ode drzwi do drzwi chodziła żebrać po wſi chleba za życia ſwego męża. Proboſzcz rozkazał, aby ią ſprowadzono wraz z mężem przed niego, pytał ſię iego ſamego, iaką miał przyczynę opuſzczenia ſwey żony? na co on odpowiedział natychmiaſt, że miała całe ciało okryte wrzodami y ranami Wenerycznemi: w ſamey iſtocie ta młoda Indyanka była okryta wrzodami Wenerycznemi od ſtop aż do głowy. Ten dobry Xiądz miał nad nią politowanie, y poſtanowił ſwoim koſztem poſłać ią do Gwatimali, dla wyleczenia oney. Starſi Indyanie z tey wſi ſprzeciwili ſię temu mowiąc, że tego nie

trzeba było, ponieważ w swoiey wsi mieli lekarstwo niezawodne, do uleczenia ran iey y choroby. Proboszcz niewierząc temu nastawał na to, ażeby pozwolili iechać młodey Indyance; ale widząc tych Indyanow tak zabespieczonych w swoim lekarstwie, spuścił się na dowody, ktorych chciał zobaczyć skuteczność: te dowody tak były prętkie y pomocne, że w krotkich dniach potym pokazali mu młodą Indyankę zupełnie uleczoną. Proboszcz nie mogł się wstrzymać aby im nie miał oświadczyć swoiego podziwienia, prosił ich aby mu opowiedzieli to lekarstwo tak skuteczne y pożyteczne, odpowie-

dzieli mu poufale, y ſzczerze, że iedząc ſurowe mięſo Jaſzczurek, ktore w ſwoiey wſi znaydowali leczyli ſię gruntownie z Wenerycznej choroby, y ran z niey pochodzących, y że tego lekarſtwa dawali zażywać młodey Indyance, y używali go ſami tyle razy ilekroć złożeni byli tą Chorobą

Należy pomyśleć, że nieſzczęśliwy Ferres nie ſtracił iednego ſłowa z tego co mu Proboſzcz powiedział; ten zaś nie miał trudności do nakłonienią go, aby iadł mięſo Jaſzczurek S. Chryſtowala tym ſamym ſpoſobem iak czynili Indyanie. Proboſzcz przydał, że Ferrer nic natym nietracił, że ſprobo-

wał, czy cnota tego Lekarſtwa rościąga ſię do uleczenia ran pochodzących z Szankru.

Nie było mowię trudno przekonać tego nieſzczęśliwego, ktory był opuſzczony od Lekarzow y Cerulikow, aby zażył lekarſtwa ktorego znał dobroć, doświadczenie onego było łatwe, y nieſzkodliwe, a mogło pomodz do uleczenia: kazano ſzukać Jaſzczurek we wſi S. Chryſtowala Amatytańſkiego, ziadł ich trzy ſpoſobem używanym u Indyan, ktory ſię potym wytłomaczy. 5. dnia uczuł gorącość w całym ciele y miał poty obſite, w krotce potym zaczął pluć obſicie, a ślina była koloru żoł-

tawego y cuchnienie z uſt zaczęło ſię umnieyſzać. Ziadł ieſzcze 5. Jaſzczurek, a wkrotce potym plucie uſtało, ciało zrobiło ſię piękne y rana zgoiła ſię tak dalece, że ledwie na iagodzie zoſtały ſię iakowe znaki z wielkich dziur ktore przedtym były. Dom Mikołay Werdugo nauczyciel Chirurgii, ktory go leczył wprzod nim iadł Jaſzczurki, y w czaſie kiedy miał twarz y uſta oſzpecone, nieprzeſtawał dziwować ſię ſzczęśliwemu ſkutkowi lekarſtwa, ktorego zażył.

Takowy ſkutek ſprawił podziwienie wſzyſtkim y zaſtanowił uwagę Szkoły Lekarſkiey w ſzcze-

gólności, co obowiązało niektorych iey Członkow dowiadywać się, od iakiego czasu Indyanie zażywali tego lekarstwa, y iakim sposobem przygotowali one: owoż iest czegom się mogł nauczyć.

****

SPOSOB

Ktorego zażywaią Indyanie S. Chrystowala Amatytańskiego do uleczenia się z Wenerycznej choroby y ran ktore sprawuie.

JNdyanie podlegli Panowaniu Hiszpańskiemu, nie używaią wielkiey

trudności, biorą Jaſzczurkę, a ręką letką y zręczną odcinaią iey głowę ogon y nogi, rozprawuią iey potym brzuch, wykrawaią wnętrzności, y zdeymuią z niey ſkorę, w tym ſtanie ſurowym, gdy ieſzcze ieſt mięſo ciepłe y drgaiące, a reſztę ile możności zachowuie życia, żuią go y łykaią naczczo bez odrazy, y tym ſpoſobem iedzą codzień iednę Jaſzczurkę: powiadaią, że iedna ieſt doſyć, chociaż niektorzy Indyanie iedzą ich po trzy, upewniaią zaś, że tym ſpoſobem leczyli ſię na Francę iako też rany y inne ſłabości pochodzące z teyże choroby, ktore ſą w ich wſi zwyczayne. Aby to Lekarſtwo nie

tak nieprzyiemne było do brania y aby naśladować ſpoſobu tych Indyanow, należy zaraz po zdięciu ſkory z Jaſzczurki nożem, iey poprzekalać mięſo y kości, ktore ſą bardzo miętkie, zrobić z nich potym pigułki, y zawinąć w opłatek, lub ciaſto opłatkowe, y tym ſpoſobem daią go chorym ktorzy nie maią odwagi żuć, albo łykać ſurowego mięſa. Mięſo iedney Jaſzczurki wydoſtarcza na dwie albo trzy pigułek robiąc ie troche mnieyſze iak kulę od fuzyi: przygotowanie to powinno ſię robić z iak naykwięſzą pilnością, aby ieść mięſo iak nayciepleyſze, y z oſtatkiem ile możno-

ści życia onego, ſpoſobem ludu Amatytańſkiego.

Ci Indyanie od dawnego czaſu wiedzą o tym lekarſtwie, ktorego używaią na wſzyſtkie choroby Weneryczne, y ktorym ſą tak podlegli iakom iuż powiedział, że między niemi ſą prawie rodowite. Używaią zaś onego bez naymnieyſzey oſtrożności ani boiaźni, ale zawſze z ſzczęśliwym ſkutkiem, a nawet w nayzaſtarzalſzych chorobach, ktore doſzły do naywyżſzego ſtopnia. Pytano ſię tych Indyanow, kto ich nauczył tego lekarſtwa: odpowiedzieli, że od czaſu niepamiętnego używano go u nich, to tylko przez wyſzperania mogli

dociec, że mieszkaniec ieden ze wsi Izalko (1) pierwszy wprowadził używanie tego lekarstwa, do wsi Amatytańskiey, w ktorey mieszkańcom tamteyszym o nim powiedział: nie można wiedzieć doskonale czasu w ktorym się zaczęło rozpościerać pomiędzy tym narodem, ani okoliczności, iakie byłyprzyczyną do odkrycia tego daru drogiego z nieba, to tylko pewna, że od czasu niepamiętnego mieszkańcy S. Chrystowala używaią codziennie tego lekarstwa rownie prostego iak przyrodzonego, sposobem wyżey opisanym. Wiedzieć za-

(1) Izalko wieś znaczna w wielkorządach Sansonaty.

iſte nie można, ieżeli Indyanie w ſąſiedztwie mieſzkaiący znaią to lekarſtwo y używaią onego. To tylko wiadoma, że, kiedy Indyanie ze wſi S. Jana y S. Piotra, męczennika należących do Parafii S. Chryſtowala, ktorey ſą ſąſiadadami, przymuſzeni ſą do iedzenia Jaſzczurek dla uleczenia ſię w chorobach Wenerycznych, przychodzą do tey oſtatniey wſi, chociaż maią one u ſiebie, y przynioſłyby bez wątpienia podobny ſkutek. Takie mniemanie maią ci ludzie o cnocie Jaſzczurek S. Chryſtowala Amatytańſkiego.

****

OPISANIE
Jaſzczurek Amatytańſkich.

SPrawiedliwie oryginał Hiſzpańſki, ktory tu tłomaczemy nazywa te źwierzęta *la Gartias*, bo to ſię gruntuie na dokładnym podobieńſtwie z naywiękſzemi Jaſzczurkami, y iak ſię wydaie do iednegoż należą rodzaiu, te o ktorych tu mowa, y ktorych mięſo iedzone ſurowo y ciepło leczy nayzaſtarzalſze choroby Weneryczne, iako też Szankry y Raki na pierſiach niewiaſt, maią ośm albo dzieſięć calow długości, od głowy aż do ogona, a około połowy calu ſzerokości: ſą wielkiey chybkości, y obrotności, iedne maią

kolor ſłoneczniku, między żołtym y zielonym średni, drugie ſzarawe z cętkami, a obydwie maią ſkorę okrytą łuſzczką małą śpiczaſtą, od ſzyi aż do ogona, twierdzą, że te ktore maią kolor ſłonecznikowy ſą ſamiczki, bo maią ſzerſzy brzuch y wypukleyſzy.

Te małe źwierzątka żyią, czołgaią ſię y wychowuią na drzewach w podłuż korzenia, przebiegaią gałęzie, mięſzkaią w dziurach ſkał, y murow, y pomiędzy rozwalinami, żyią krowkami, ktore nazywaią w Ameryce Hiſzpańſkiey *Rerenes*. Łakome ſą na muchy y wſzelkie gatunki pſzczoł, ktorych wyprożniaią y pſuią ule, bio-

rąc delikatnie iednę po drugiey gdy wychodzą, a młode Jaſzczurki, ktorych ciało ieſt, miękkie y cienkie wmykaią ſię do ulow, y miod wyſſyſaią, Te małe źwierzątka nie ſą iadowite, bo chociaż kąſaią w palce, gdy ie kto bierze, nie maſz przykładu aby co z nich wyniknęło niebeśpiecznego, albo żeby ich ukąſzenie ſprawiło iaką puchlinę. Rozumieliśmy z początku, że te gadziny znaydowały ſię tylko u S. Chryſtowala, ale docieczono, że ſię znayduią także po wielu mieyſcach w Prowincyi Hiſzpańſkiey w Ameryce.

Nie tylko to Ferrer doświadczył cnoty oſobliwey mięſa Jaſzczurek,

bo iak ſkoro to lekarſtwo ogłoſzone było, Don Karlo Sumin Proboſzcz Parafii S. Sebaſtyana tey Prowincyi, chciał tego doświadczyć. Od 30. lat ten Xiądz cierpiał Szankier, ktory miał ſwoią ſtolicę na iedney ſtronie noſa, y chociaż od wielu lat rozſzerzała ſię rana, przecież co godzina lękał ſię aby iad niepowiękſzył oney, y nieſprawił mu śmierci okropney. Ta boiaźń zniewoliła go do ziedzenia trzech Jaſzczurek S. Chryſtowała, po iedney codzień, według ſpoſobu tey wſi mieſzkańcow. Uczuł gorącość, pocił ſię y plucie naſtąpiło; a gdy uſtało; rana zniknęła, y każdy był w podziwieniu. Na mieyſcu zaś

gdzie był Szankier, mała blizna tylko została.

Te rożne doświadczenia dowodzą dosyć, że Jaszczurki Amatytańskie zażyte sposobem Indyanow bez używania dyety maią cnoty leczenia Weneryczney choroby, iako też Szankrow nayzastarzalszych, a w tym stanie w iakim się znayduią rzeczy, trzeba się spodziewać znisczenia Francy; ponieważ po tym lekarstwie można sobie obiecywać zupełne wyleczenie.

Chociaż iednak mowiło się, że Indyanie dyety nie zachowuią w czasie swego leczenia; przecież podobieństwo iest, że powinna przy-

nieść pomyślne ſkutki, y że leczenie pewnieyſze będzie, a lekarſtwo ſame ſkutecznieyſze. Domniemanie tego uczonego człowieka (1) ktory mieścił Szankry w rzędzie iadowitych gadzin, zdaie ſię tu bydź ugruntowane.

Ale byle kto uważył używanie tego nowego lekarſtwa, znaydzie to, że iego cnota powinna ſię daley rozciągać; gorącość; pot, plucie, pokazuie dobrze, iż używanie Jaſzczurek ieſt nie tylko rowne, ale prawie lepſze od Merkuryuſzu; niepotrzebuie bowiem tych oſtrożno-

---

(1) P. Duſault o wściekliźnie y chorobach Wenerycznych.

ści, ktorych potrzeba w zażywaniu tego minerału, y ktorego ſkutki zawſze nabawiaią ſtrachu. Można także znaleść w używaniu mięſa Jaſzczurek wyśmienite lekarſtwo na ukąſzenie od gadzin, na gliſty, y wściekliznę (1) o ktorym ſławny Bœrhaave rozumiał, że znaleść go można w pewney kompozyi Antymonii z Merkuryuſzem.

Widzieliśmy ſzczęśliwe ſkutki iakie przynoſzą w chorobach Wenerycznych, Jaſzczurki iedzone ſurowo, chce mowić ich męſo żywe y

(1) Bœrhaave de cognoſcendis & curandis morb. aphorism 1392 Variolæ.

we y drgaiące, ich krew, ich kości, ich duchy ożywiaiące y inne ich części podobne do części ciała ludzkiego. Ta znaiomość otwiera Szkole Lekarſkiey y Cerulickiey obſzerne pole do czynienia doświadczeń na innych źwierzętach, ktoreby można ieść podobnym ſpoſobem.

Właſnie w tym czaſie zatrudniaią ſię w Szpitalu Krolewſkim tey Prowincyi około wychowania ſześciu Jaſzczurek y ſpoſobow ich iſtoty, ich życia, ich płodzenia ſię albo ſpołki, oraz ſpoſobu iakim ſię utrzymuią y zachowuią, aby można ie było przyſłać ieſzcze żywe do Gabinetu Krolewſkiego Hiſtoryi

przyrodzoney w Madrycie a przez to Europę uczynić uczeſtniczką wynalazku tak ſzczęśliwego dla ludzkiego rodzaiu.

W nowey Gwatymali 6. Marca Roku 1782.

JOZEF FLORES Lekarz.

****

KOPIA LISTU

Piſanego z Mexyku 25 Maia R. 1782 od oſoby godney wiary. Ten liſt przyłączony był do wyżey wyrażonego y drukowany z potwierdzeniem.

18. MAia R. teraźnieyſzego 1782 zaczęto ogłaſzać w Mexyku przedziwne cnoty Jaſzczurek S. Jana

Amatytańskiego, y wkrotce potym osoby dobrze myślące y przyiaźne ludzkiemu narodowi oraz powszechnemu dobru zaczęli czynić doświadczenia chcąc wiedzieć ieżeli Jaszczurki tey Prowincyi ten sam przyniosą skutek, a chociaż Szkoła Lekarska nowych nie zwykła używać lekarstw iak tylko z powolnością y z niedowierzeniem, przecież doświadczono tu mięsa Jaszczurek na kilku chorych y wkrotce widziano pomyślne skutki, ktore nie zostawuią naymnieyszego powątpiewania o cnocie Jaszczurek tego kraiu y czynią wielką nadzieię, że taż sama się znaydzie we wszystkich Jaszczurkach znaiomego świata.

W Klaſztorze S. Jakóba Reformy S. Piotra z Alkantary naſzey Prowincyi znaydował ſię zakonnik maiący lat 63. ktory miał na ięzyku wrzod od Szankru bardzo zadawniony, a ten ſię rozciągał aż do korzenia tey części. Gdy Szkoła Lekarſka oſądziła, iż ten zakonnik wyleczyć ſię nie mogł, zawieziono go do klaſztoru iego zakonu w naſzey Prowincyi nazwanego Real de Taſco bądź dla tego, że ſię ſpodziewano, iż tam więcey może znaleść ratunku iak tutay, bądź też ażeby przygotował ſię do śmierci Chrześciańſkiey. W ſamey iſtocie Szankier codziennie pomnażaiąc ſię bardziey, tak go uczynił

ſłabym, że ſię codziennie obawiano upadnienia iego ięzyka, a niezmierne napuchnienie, ktore miał w gębie przeſzkadzało mu gadać y ledwie zrozumieć go można było, co bełkotał. Nabrzmiałość gryżąca przeſzkadzała do przechodzenia pokarmu, y z wielką trudnością mogł ieść iakie rzadkie potrawy iako to mleko y roſoł, ktoremi utrzymywał ſwoie omdlałe życie. Zły oddech z uſt iego z przyczyny owrzodziałey rany był taki, że truł chorego, gdy mu przykładano ſzarpie umaczane w mleku, oślicy a ten był iedyny ſpoſob do przedłużenia iego życia, z celi zaś iego ſłychać było nieznośny fetor, pul-

ſy tego nieboraka chorego były bardzo ſłabe, wycienczony był, y bez władzy, a iednym ſłowem umieraiący. Dozorca chorych w klaſztorze widząc go w tak ſmutnym ſtanie y opuſzczonego od Lekarzow pomyślał o tym aby mu dać mięſa Jaſzczurek. Poſzedł ſzukać tych gadzin pomiędzy rozwalinami nie daleko miaſta y obrał ie z gatunku wyżey wſpomnionego, w liście poprzedzaiącym. 21 Maia ten biedny chory połknął pierwſzą Jaſzczurkę z ktorey dozorca zrobił pigułki, a te z wielką mu trudnością przeſzły przez gardło z przyczyny wrzodow Szankru, ktore miał w podniebieniu, y tego pierwſzego dnia

uczuł w całym ciele zapalenie y gorącość nadzwyczayną. Ale nabrzmiałość gdy umnieyſzała ſię tak dalece dnia naſtępuiącego, że pigułki przeſzły z wielką łatwością y gadał z mnieyſzą iak przedtym trudnością, nieprzeſtawał aż do 25. Maia połykać Jaſzczurek w pigułkach y każdego dnia czuć ulżenie. Przykry oddech z uſt iego zginął zupełnie, rana przyſzła do ſwego koloru przyrodzonego, y mnieyſza ieſt iak pierwey, puchlina zupełnie zeſzła, puls umocnił ſię, a chory daie ſię ſłyſzeć y mowić z łatwością, pokarmy ie twarde bez trudności, weſoły ieſt y śmiały. Dziſiay wſtał z łożka y przechodził ſię

po izbie z ſwoim dozorcą, pragnął nawet aby ſię mogł przechodzić po ogrodzie ſwego klaſztoru. Doświadczył tych ſamych ſkutkow ktore ſię wyżey opiſały, to ieſt bardzo wielkiego gorąca w ciele, obſitego potu y plucia ktore w prawdzie nie było bardzo mocne, ślina była koloru żołtawego, a pot dopiero czwartego dnia wyſtąpił, dziſiay zaś tak ma ſię dobrze, iż Lekarze nie wątpią o iego zupełnym uleczeniu.

Wielkie miłoſierdzie dozorcy chorych klaſztoru S. Jakóba, było powodem wſzyſtkim z okolicy chorym do przybiegania, aby ſię mogli poradzić y odebrać ratunek

oraz uzdrowienie w ſwoich chorobach, między innemi; przyſzła młoda Indyanka trędowata, ktora miała ciało całe okryte ranami y owrzodziałe od głowy aż do nog, a widok iey wzbudzał razem obrzydliwość, y politowanie. Wielu zakonnikow widzących ią żebrzącą przy furcie klaſztorney, oświadczali podziwienie ſwoie, że iey nie zaprowadzono do ſzpitala trędowatych, dozorca chorych poradził młodey Indyance ażeby ziadła Jaſzczurek, y niemiała żadnego wſtrętu do żucia ich według zwyczaiu Indyan Amatytańſkich. Ziadła ich 3 każdego dnia iednę 22. 23. y 24. Maia, a dziſiay 25. tegoż ſamego

Miesiąca pokazała się u furty klasztorney tak dobrze odmieniona, że ani dozorca chorych ani zakonnicy ktorzy ią widzieli byli przed zażywaniem Jaszczurek niepoznali oney. Wszystkie wrzody ktore miała na ciele spadły, a skora przyszła do właściwego koloru, ale czerwone zostały znaki y ieden mały wrzodzik na nosie ktory bez wątpienia zniknie; gdy będzie daley brać to lekarstwo: Pytano się iey o skutki iakich doznała: odpwiedziała, że czuła wielką gorącość po całym ciele ale bez potu y plucia. Ze miała mocne y częste przeczyszczenie, a uryna iey była ostra y gorąca oraz nieznośnego prawie zapachu,

y przez ten ſpoſob humory wyczyſzczały ſię.

Czyniono ieſzcze w naſzym mieście inne doświadczenia tego lekarſtwa na innych chorych, a chociaż ſię cokolwiek powiodły, iednak nie czyniły ſkutkow tak te ktorem opiſał y twierdzę bydź za prawdziwe.

W Mexyku 25. Maia R. 1782.

Przedziwne ſkutki leczenia mięſem Jaſzczurek upoważniaią co raz bardziey to lekarſtwo, ktore nieprzeſtaie przynoſić podobnych ſkutkow do tych iakie ſię opiſały; w Maladzie Mieście Hiſzpańſkim, znaydował ſię człowiek, ktorego twarz

była zaczerniona y pełna wrzodow, miał także rany głębokie y wielkie, w ktoreby włożyć można było wielki orzech, wzrok prawego oka tak pomięszany, że wszystkie rzeczy dwoynasob mu się zdawały, lewe oko było okryte wielką łuszczką uszy były napuchłe, piersi tak wielkie iak u niewiasty karmiącey a tak twarde y tak żywym przeięte bolem, że biorąc suknie wiele wycierpiać musiał, ręcę miał tak nabrzmiałe, że nie mogł ich używać ani ruszać palcami, w iądrach miał dwie wielkie rany, ktore zdawały się bydź nieuleczone uda, były pełne nabrzmiałości śrzedniey, ktore czasami puchły y przymusza-

ły go łożkiem ſię bawić, nogi były zbyt czarne, oſtrupiałe y bardzo napuchłe maiące w ſobie wielkie rany, nie miał czucia w tych częściach tak dalece, że ten człowiek był ſtraſzny y niemożna było na niego patrzyć. W tym ſtraſzliwym ſtanie zaczęto mu dawać lekarſtwo tym ſpoſobem: wzięto Jaſzczurkę żywą, ucięto głowę, nogi, y ogon, wyięto z niey wnętrzności y obdarto ze ſkory, tak dalece że tylko zoſtało ciało tego małego źwierzątka, ktore podzielono na 7. lub 8. małych kawałkow, obwiniono ie w opłatek troche zmoczony, aby chory mogł ie zażyć łatwiey, tak przygotowane pigułki dano mu

naczczo bardzo rano, a o ośmey godzinie filiżankę bulionu, a drugą o dzieśiątey, w południe zaś dano mu rosoł z baranka, połowę kury, troche wieprzowiny bez tłustości, trochę bani, kapusty miękkiey y potrawki z baraniny, dano mu wody przewarzoney za napoy, potym filiżankę bulionu, a o ośmey godzinie rosołu z kaszą y troche kury. Pierwszego dnia chory uczuł wielką gorącość w całym ciele, pocił się obsicie, miał dwa mocne stolce, nieprzestawał używać tego lekarstwa przez dni 40. a przez ten przeciąg czasu, miał tak poty obsite, że we trzech godzinach zmoczył ośm koszul, a stolce iego

do 13. albo 14. razy dochodziły, puſzczanie uryny niemniey było obfite przez pięć albo ſześć dni, iako y płucie, po wymienionych 40. dniach, przez ktore nie przeſtawał laxować mniey albo więcey przypędził 40. dni na wyzdrowieniu, a co dzień choroba umnieyſzała ſię y przypadki iey nikły. Skutek zaś ten naſtąpił, że przywrocony ieſt do wzroku y zmyſłow, że używa ſzybkości przyrodzoney, zdrowia czerſtwego, appetytu dobrego, a ſnu y przyrodzonego y ſpokoynego, że uwolniony ieſt od wſzyſtkich złych humorow, iako też licznych ran ſwoich, zoſtały mu ſię tylko nieiakie znaki w mieyſcach

gdzie nabrzmiałość zrobiła naywiękſze ſzkody.

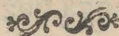
W tym ſamym czaſie czyniono inne doświadczenia na drugich chorych a oſobliwie na człowieku, ktory miał nogi, y uda pełne ran czarnych oſkorupiałych, twarz okrytą małemi wrzodami obydwa oczy zaćmione y okryte gęſtą powłoką: ktora mu niepozwalała widzieć prawym okiem, a ledwie pozwalała ſpoſobności lewemu do rozeznania koloru. Widzi teraz iuż bardzo dobrze okiem lewym y prawym, rozeznaie doſkonale światło, uleczony ieſt zupełnie na reſzcie ciała, y ieſt ſpoſobny do powrocenia do ſwoich zabaw codziennych w domu,

mu. Po tych doświadczeniach pierwszych przedsięwzięto leczenie ośmiu innych chorych, ktorzy brawszy przez 40 dni toż samo lekarstwo iuż przychodzą do zdrowia a między niemi niewiasta, ktora tak była zapadła na nogi, że się nie mogła obrocić z iedney strony na drugą. Ziadłszy tedy mięsa Jaszczurczego przez 5. dni, zaczęła skakać na swoim łożku z zupełną wolnością, rany z iey nog zniknęły, iako też y trąd ktory miała na reszcie ciała. Drugi chory był wyleczony gruntownie z rany na twarzy, ktora mu zupełnie zepsuła nos y gębę. Drugi ktory miał trąd od śrzodka ciała aż do nog, z nogą bezwładną, ule-

czony zoſtał na ſwoy trąd y noga iego przyſzła do ſwego właściwego ſtanu, zoſtaią mu tylko niektore rany na nogach, a wſzyſtkie inne zmnieyſzyły ſię znacznie. Podobnie ſię dzieie z drugiemi choremi ktorych ſię leczy tym ſpoſobem.

PRZYPISEK.

Pierwſi ktorzy używali wyżey wzmiankowanego lekarſtwa, nie przygotowali ſię przez krwi puſzczenie, laxacye, ani inne lekarſtwa, ale tylko proſto go brali ſpoſobem wyżey opiſanym, ale teraz ci ktorzy ſię leczą przygotowani ſą iednym krwi puſzczeniem.

****

D O W O D

Cnoty Lekarſtwa.

MIędzy innemi lekami cudownemi, o ktorych mowiono w Kadyxie na początku Mieſiąca Październikа Roku przeſzłego 1783. a w czaſie tym, kiedy roztrząſano doświadczenie tego lekarſtwa zdarzył ſię ieden przypadek, ktory opowiedziano Tłomaczowi tey xiążki z Hiſzpańſkiego y ktoremu zaufać można.

Pani Ukles z Kadyxu miała Raka na pierſiach od dawnego czaſu otwartego, ktory ſię codziennie ſzerzył, miała oprocz tego iedenaście

raŋ w gardle, y nie mogła używać ſwoiey ręki ktorą noſiła na ręczniku, a głowa iey przekrzywiona na iednę ſtronę nie mogła ſię bez całego ciała obracać, w tym ſtanie żałoſnym bez nadziei uleczenia ſię zwyczayną pomocą ſztuki, ſprobowała Jaſzczurek. Od 1 Października połknęła 22. Jaſzczurek po iedney na dzień. Wielka rana Raka z korzenia uleczona zoſtała, z iedenaſtu ran ktore miała zoſtało iey tylko trzy, a te iuż ſchodziły, tak dalece, że nogą y ręką ruſzać mogła, a używała ich z taką łatwością, iaką miała przed okropną chorobą z ktorey ſię wyleczyła. Zoſtawało iey 20. ieſzcze Jaſzczurek do wzię-

cia, aby leki tak daleko iak można było, posunęła. Wierzyć zaś trzeba, że dalsze używanie tego lekarstwa, może sprawić zupełne uleczenie. Pan Antoni Ukles, Sekretarz Wielkorządow Kadyxu powiedział to przed osobą, ktora mi dała xiążkę niniey szą: mężem iest chorey a godnym wiary człowiekiem przez swoy charakter, wiek y urząd ktory posiada. Widzieliśmy oczyma naszemi skorę 22ey. Jaszczurki, ktorą brała Pani Ukles, bo się znayduię w ręku tego ktory nam dał xiążkę oryginalną. Kolor tey skory zdaie się bydź podobny do Szwaycarskich, ktore maią swoie schronienie w murach.

W tym ſamym czaſie donoſzą nam, że używaią tego ſamego lekarſtwa w Genewie na leczenie Raka w pierſiach niewieściech y pomyślnego ſpodziewaią ſię ſkutku.

****

L I S T

Wyięty z Dziennika Paryzkiego.

W Bordeaux 18. Października R. 1783.

MOSCI PANOWIE.

USiłuię pokazać moiey oyczyznie w dzienniku W. M. Państwa wynalazek naypożytecznieyſzy y nayſzacownieyſzy dla rodzaiu ludzkie-

go: ieſt to lekarſtwo przedziwne na Trędy, Raki, choroby Weneryczne y wſzelkie rodzaie, wrzodow, a ta wiadomość tego lekarſtwa przyſzła od Indyan wſi S. Chryſtowala Amatytańſkiego należącego do kroleſtwa Gwatymali. Doświadczenia ktore czyniono oſtatnią razą w Maladze y w Kadyxie tak były dziwne y pomyślne, że wydrukowano w tym ſamym mieście od Mieſiąca małą xiążeczkę o 20 kartach, zawieraiącą Hiſtoryą tego wynalazku, y obiawienie cudownych ſkutkow, iakie to lekarſtwo ſprawiło tak w Gwatymali iako y w Mexyku. Są to małe Jaſzczurki ziedzone albo połknięte ſu-

rowo a nazwane w Ancyklopedyi *Anolis de terre*, albo *Gobe-mouches*. Owoż iak te źwierzątka ſą opiſane przez Doktora Jozefa Flores, z Akademii Krolewſkiey miaſta Gwatymali. " Sprawiedliwie na-
„ zywaią małemi Jaſzczurkami te
„ gady; ponieważ ich kſztałt ieſt
„ do Jaſzczurki podobny, maią 8.
„ albo 10. calow długości, a wię-
„ cey troche iak poł cala ſzeroko-
„ ści, ſą bardzo ſzybkie y żwa-
„ we, iedne ſą żołtawe między
„ żołtym y zielonym kolorem, a
„ drugie ſzare z cętkami, a o-
„ bydwa gatunki maią łuſzczkę
„ trzykątną od głowy aż do ogo-
„ na, rozumiem, że żołtawe albo

„ koloru Słonecznika ſą ſamiczka-
„ mi, ponieważ maią brzuch ſzer-
„ ſzy y grubſzy. Indyanie, przyda-
„ ie ten Doktor, nie ſą ani wytwor-
„ ni ani też obrzydliwi, biorą ma-
„ łą Jaſzczurkę y zręcznie ucina-
„ ią iey głowę y ogon, a nieomie-
„ ſzkannie wyimuią z niey wnę-
„ trzności, y za iednym razem
„ obdzieraią ſkorę; w tym ſtanie ſu-
„ rowym, gdy ieſt ieſzcze mięſo
„ drzące y ciepłe, żuią go poma-
„ łu y połykaią z naywiękſzą we-
„ ſołością, tym ſpoſobem połykaią
„ codziennie naczczo iednę taką
„ małą Jaſzczurkę y powiadaią, że
„ tylko maią zwyczay zażywać ie-
„ dnę, chociaż częſtokroć po dwie al-

„ bo po 3 ziadaią. „ Gdy zaś wſtręt Hiſzpanow bądź w Ameryce bądź też w Europie mieſzkaiących niepozwala używać tego lekarſtwa podobnymże ſpoſobem, dla tego chcąc go uczynić mocnieyſzym y nie tak odrażaiącym odciąwſzy głowę, ogon, y łapki tego źwierzęcia, a oraz wydàrłſzy wnętrzności y ſkorę, przedzielono reſztę na małe kawałki, obwiniono w opłatki y dawano chorym połykać w pigułkach robiąc dwie z każdey małey Jaſzczurki, mnieyſze troche iak kula od fuzyi. Wſzyſtkie doświadczenia ktore były czynione bądź w Gwatymali, bądź w Mexyku, bądź w Maładze na chorych ludziach nay-

niebeśpiecznieyszych uwienczone były naypomyślnieyszym skutkiem, pokazuie się iednak, że ieżeli potrzebowano w Gwatymali y Mexyku pięć albo sześć Jaszczurek do wyleczenia gruntownie chorego, potrzeba było daleko więcey do przyniesienia podobnego skutku w Maladze; ponieważ poziedzeniu trzydziestu albo czterdziestu onych, trędowaty z Malagi w tyluż dniach mogł się uleczyć. Skutki pochodzące z tego lekarstwa bywaią za zwyczay ciepło y gorącość zbyteczna z obfitym potem y płuciem grubym, obfitym y żołtym, bywali iednak chorzy ktorzy ani pluli ani też pocili się, ale na to mieysce miewali częste y znaczne wyprożnienia, bądź uryny, kto

re były niezmiernie oſtre y śmierdzące, bądź też przez wielkie womity. W Ameryce nieprzygotowywano żadnego chorego przez krwi puſzczenie, purganſe, ani inne lekarſtwa, ale w Maladze dla niektorych przyczyn oſądzono, że należy krwi troche puścić przed zaczęciem dawania tego lekarſtwa.

Chociaż moy Liſt iuż doſyć ieſt długi, iednak pobudka onego tak ieſt wielkiey wagi dla ludzkiego rodzaiu, że mi ſię zdaie rzeczą bydź przyzwoitą przydać tu niektore uwagi: Pierwſza ieſt, aby te małe Jaſzczurki ſchraniaiące ſię podczas zimi do dziur między murami, do ſtarych korzeni od drzewa, albo w

piaſku y w ziemi zagrzebane zoſtaiąc aż do powrotu ciepła, tak dla gorącości y potow obfitych, ktore ſprawuie to lekarſtwo iako też dla zbliżenia ſię iak naylepiey do ſpoſobu w Gwatymali zachowanego, były moim zdaniem dawane w lecie. Trzeba oprocz tego wiele przyłożyć ſtarań, aby połykać te źwierzątka żywe y ciepłe według możności, bo ieſt rzecz prawdziwa, iż ich prawdziwa właſność pochodzi z ich duchow żyiących albo ſoli niezmiernie letkiey, ktore zawieraią wſzyſtkie ich części ciała, a naylekſzy ſtopień ognia, albo naymnieyſze oziębienie po ich śmierci może one zagubić. Owoż ieſt piękne

pole do odkrycia nowych wynalazkow w Lekarſkiey nauce, bo ieżeli, iak ieſtem przekonany, to lekarſtwo przynieſie tak cudowne ſkutki we Francyi iak w Ameryce y Hiſzpanii, niewątpliwą ieſt rzeczą, iż w tym rodzaiu źwierzęcia iako naydoſkonalſzym y naywłaściwſzym człowiekowi trzeba ſię ſpodziewać wynalezienia dla niego lekarſtw nayzbawiennieyſzych.

Jeſtem przekonany nawet po przykładzie teraźnieyſzego docieczenia, że gdyby zamiaſt robienia roſołu ze źmii dawano ią połykać ſurowo, albo w pigułkach, przynieſłaby daleko większy ſkutek, a podobno rownie pożyteczny iako małe Jaſzczurki.

Pan de Malzar ſławny Lekarz z Kaſtres gdy mi obiecał uczynić doświadczenie lekarſtwa tych małych Jaſzczurek, oddałem mu kopią tłomaczenia mego xiążeczki drukowaney w Kadyx.

Mam ſzczęście zoſtawać &c.

REI DEMORANDE, Kupiec Francuzki usłanowiony w Kadyxie a teraz zostaiący w Bordeaux.

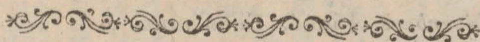

OPISANIE JASZCZUREK

Wyięte z Dykcyonarza Francuzkiego

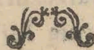
PANA BOMARA.

JAſzczurka *Lacertus*, pod tym imieniem ogolnym umieſzczać ſię zwykło poſpolicie wſzyſtkie źwierzęta wodoziemne, ktore maią podobieńſtwo do Krokodyla iako to Alligator, Jaſzczurka wielka Amerykańſka Cameleon czyli wiatrożył, ſalamandra, Jaſzczurka lub ſmok lataiący, Jaſzczurka wodoziemna Egipſka y &c. Poznawaią Jaſzczurki z ich poſtaci, głowy y ogona, oraz ich ułożenia nog

iako można uważać w przyrownaniu pospolitych Jaszczurek z Salamandrami, iedne maią grzbiet głatki, a drugie ząbkowaty iak grzebień, znayduią się iedne ziemne a drugie wodne, ktore albo na ziemi albo w wodzie żyią, wszystkie maią nogi palcate a samiczki ich zachowuią w brzuchu iayca ktore poczuią. Opiszemy tu tylko nayznaiomsze Jaszczurki; zostawiwszy sobie czas mowienia w artykule szczegolnym o każdym ich rodzaiu.

Naywiększa Jaszczurka Amerykańska nazwana u Łacinnikow *Caudiabera* (*lacerta caudiverbera* Linné, Seba *mius 2. p. 108. z 103. f. 2.*) Ponieważ rusza ustawicznie ogonem y przykryta iest łuszczką miętką &c. Jest to gatunek Jaszczurki nazwaney po Francuzku *Lésard Fouetteur. Zobacz Cordyle*. Znayduie się druga Jaszczurka Amerykańska, ktorą Francuzi nazywaią *Sauvegarde* (*lacerta monitor,*) a ta w Dykcyonarzu Historyi Naturalney Polskim następuiącym iest opisana sposobem.

****

SAUVEGARDE

JEſt rodzay Jaſzczurki w Ameryce, żyie robakami, źwierzętami, y rybami, ſamica grzebie w piaſku ſwoie iaia na brzegu iakiey rzeki, nazywaią *Sauvegarde* albowiem kąpiących ſię przeſtrzega ſwoim krzykiem o zbliżaiącym ſię krokodylu, iaia iey ſą bardzo dobre do iedzenia.

W tym ſamym podziele Jaſzczurek z miętką łuſzczką piſarze mieſzczą *le ticulets pallin* w Nowey Hiſzpanii, *le tecuixim*, *le léſard*, *argus*, *le léſard tigre* z Ameryki y Ceylanu ktorego ogon ieſt kończaty, *zobacz Aſcalabos*. Jaſzczurka cętkowana w Mauritanii, Jaſzczurka zielona y niebieſka Wyſpy S. Euſtachiego, ameira z Surynamu, *lacerta amaira* Linné *Tamapara* amazonek, *léſard* z Rio de Janeiro, *le Taraguira* y *Tencunhana* z Baiaku y Brezelii. Jaſzczurka niebieſka z Gwinei, Jaſzczurka czarniawa z Amboiny *Tamacolei* z Nowey Hiſzpanii. Inne

Jaſczczurki ſą znaiome *Quelzpales* albo *Quet-pateo* Brezylſkie, ktorych ogon ieſt w pierścionki, y kończaſty, *Cutezpalin* z Mexyku, *Taraguicoaicuraba* z Brezylu, ktorey ogon ieſt okryty cienką łuſzczką czworograniaſtą, *Taletec* z Wirginni, *Tupinambis* z Ameryki, zobacz *Sauvegarde* y *Ceiuguacu*, *Ieguana* z Ameryki *Sola-ager* z Ceilanu, ktora ma czub z piorek, *Tecoixin* Mexykańſki *ſenembi* Indyiſki *heliaka* albo *Słońce* Amerykańſkie.

Jaſzczurki ktore ſą podobne do Salamander z ſwoiey poſtaci y głowy, oraz ięzyka ſzerokiego y mięſiſtego maią ſame ciało iako też ogon y nogi podobne do Jaſzczurek poſpolitych, y nioſą prawdziwe Jayca, iakie ſą *Ameira* z nowey Hiſzpanii, *Salamandra Cameleon* z Amboiny, *Tapayakin* z przylądku Dobrey Nadziei.

****

OPISANIE

Poſpolitych Jaſzczurek.

JAſzczurka zielona zwyczayna, lub poſpolita *Lacertus Terreſtris*, *Lacerta Vulgaris* Linné: ma poſpolcie cztery. albo ſześć calow długości, a poł cala ſzerokości, głowa iey troygraniaſta płaſka, okryta ſzeroką łuſzczką, tepy, pyſzczek ma owalny y oczy żywe y z powiekami otwartemi, uſzy w tyle głowy okrągłe y otwarte, gardziel wielki, z dwoma ſzczękami, obſadzonemi cienkiemi zębami, troche zaoſtrzonemi, 4. łapy ktore wyrażaią ręce o 5. palcach z paznokciami kończatemi, wierzch zaś ciała ieſt to ſzarość popielata mile odmieniona po bokach, a przykryta ſkórą z piękney łuſki, ſpod pierſi ieſt nakſztałt kapicy koloru złotego; brzuch zieloności niebieſkawey y z łuſzczką czworograniaſtą więkſzą iak te, ktore okrywaią wierzch ciała, tył ſam ieſt poniżey nog tylnych, ogon ieſt okrągły, y tak długi iak

ciało a ſkończy ſię okrągło, ięzyk ieſt czerwonawy doſyć długi y płaſki oraz na dwoie przedzielony.

Redi powiada, że każda Jaſzczurka ſamiec ma członek rodzayny dwoiſty iako Węże, częſtokroć nawet kończaſty. Znayduią ſię takie ktore maią po dwa albo po trzy ogony, a Indyanie poczytuią ſpotkanie takich Jaſzczurek za znak pewny bliſkiego ſzczęścia.

Przyczyna przedwoienia ogona Jaſzczurki zdaie ſię pochodzić z cnoty płodzącey Polipow, iednakże to rozdwoienie może pochodzić od kamieni, ktore ſpadaiąc na ogon tych źwierzątek przedzielaią go na dwoie albo na troie: ogon ten ieſt prawdziwy y dawny, ktory złożony ieſt z ſtawow pacierzowych, ten zaś ktory niema ſtawow kościſtych ani chrząſtkowych, lecz tylko ieſt nakſztałt ścięgacza, ieſt nowym, ktory daleko ieſt miękſzym y nie tak łomniſtym.

Doświadczono, że to źwierzątko nie ie nic albo mało co podczas zimy, y że żyć może ośm mieſięcy bez używania pokarmu, czym ſię zgadza ze żmiią, ktora także żyie dzieſięć mieſięcy tym ſpoſobem, y z żołwiem ktoreg

także widziano, iż żył ośmnaście mieſięcy bez iedzenia. Chameleon, y ślimak żyią także bardzo długo bez żadnego pokarmu.

Jaſzczurka ieſt źwierzęciem poſpolitym y pożytecznym w kraiach ciepłych, gdzie gubi wielką liczbę much y innego robactwa mnożącego ſię zbytecznie. To źwierzę nieſie iayca w ſtarych rozwalinach, gdzie ſię podczas zimy ſchrania, y ſama ciepłość powietrza może z nich płod wyprowadzić.

P. Needham w nowych ſwoich wynalazkach drobno widzowych umyślny Rozdział napiſał, o ięzyku Jaſzczurki, ktory za rzecz przyzwoitą ſądziemy tu wypiſać. Język tego źwierzęcia ieſt kończaty, wypuſzcza go prętko a przez drobnowidz widziany zdaie ſię bydź zębaty, iak piła, co mu ſłuży do trzymania lepiey ſwoiey zdobyczy, ktora będąc ſkrzydlaſtą łatwoby mu ſię wymknęła, odryſowano go z ięzyka, ktory był ściśniony y wyſuſzony między dwoma ſzkłami, aby był przezroczyſtſzy y ażeby było można zęby zobaczyć, bo niewidać ich w tenczas kiedy źwierzę zdechnie; ſą albowiem wpoione w

brzegi ięzyka y podobieństwo ieſt, że ie może wypuſzczać y wſuwać nazad według woli. Jaſzczurki ſzare odmieniaią dwa razy ſkorę na Rok: to ieſt w ieſieni y na wioſnę lubią wielce grzać ſię przy promieniach ſłonecznych, y dla tego podobno poſpolitſze ſą w kraiach gorątſzych iako w zimnych: w zimie ſą prawie iak uśpione, a na początku wioſny obudzaią ſię y to ieſt kwartał ich miłości; parzą ſię bowiem na początku Kwietnia a w parzeniu okręcaią ſię iedna koło drugi tak dalece, że ſię zdaie bydź iedne ciało z dwowa głowami, iako czynią w podobnym zdarzeniu Węże: potym znoſzą iayca ſwoie w ziemi przy murach, wyſtawionych na Południe, gdzie ſama gorącość przyrodzona iakośmy powiedzieli, doſtateczna ieſt do wyprowadzenia z nich płodu w nieiakim czaſie. Zyią muchami, mrowkami, ſzarańczą, a oſobliwie robakami, ziemnemi, im bardziey ciepło, tym ſą ochotnieyſze biegaią bardzo prętko y lubią przytomność człowieka, ztąd pochodzi że ſtarożytni nazywali Jaſzczurkę

Przyiacielem człowieka, a nieprzyiacielem węża. Te Jaſzczurki chętnie wyſyſſaią ślinę dziecinną y częſtokroć ułaſkawić ſię daią, można ie brać w rękę bez żadnego niebeśpieczeńſtwa.

Jaſzczurka zielona, *lacertus viridis* podobna ieſt do Jaſzczurki ſzarey, ale albo dwa razy albo trzy a może y więcey więkſza, cały wierzch iey ciała ieſt zieloności świecącey, przyiemney oczom: mieſzka poſpolicie w krzakach, zaroślinach, y chruſtach, częſtokroć ſtrachu nabawia przechodzących przez ten ſzeleſt, ktory ſprawuie biegaiąc po liściach drzew ſuchych, potym ſię zatrzymuie zarazem, y zdaie ſię patrzyć na człowieka z upodobaniem. Naywiękſze znayduią ſię w kraiach gorących. Jaſzczurka zielona ieſt niezmiernie gniewliwa, a kiedy może ſię uczepić noſa pſiego daie ſię poty włoczyć, poki iey pies nie zabiie, ale niema dowodu pewnego aby iey ukąſzenie ſprawić miało iaki niebeśpieczny przypadek. Myśliwcy powiadaią, że w czaſie gnieżdżenia ſię Ptakow pſuie ich iayca, przynaymniey tak częſto iak ku-

kułka, y dla tey przyczyny osobliwie łazi na drzewa. Jeżeli iey kto odetnie ogon wyrasta iey drugi. Pan Peraul wyiąwszy młodemu krokodylowi chwieiące się zęby znalazł w dziąsłach drugie malenkie ale bardzo dobrze złożone, ktore miały wyrosnąć na mieyscu pierwszych; z tey przyczyny rozumi ten Postrzegacz, że się podobnie dzieie z ogonem Jaszczurki, y że przyrodzenie dało iey w zachowaniu nasiona, ktore się odkrywaią gdy pierwszy ogon będzie iey odebrany.

Sławny Pan Duvernei pokazał, że skora okrywaiąca część wewnętrzną, uda Jaszczurki zieloney ma w sobie na wylot dziesięć albo dwanaście dziur, ktore są naprzeciw tyleż gruzołow.

Jaszczurka biie się często z Wężami, ktorych bywa pospolicie zdobyczą. Afrykanie chętnie iadaią zielone Jaszczurki, Kamczadałowie poczytuią to źwierzę za śpiega mocarstw piekielnych, dla tego gdy go znayduią staraią się posiekać go na drobne kawałki. Jeżeli Jaszczurka im się wymknie, bywaią w rozpaczy y obawiaią się co chwila śmierci, co się zda-

rza częſtokroć dla zbytniego ich przelęknienia a to pomnaża zabobonności innych

W Lekarſkiey nauce poczytuią Jaſzczurki za lekarſtwo wzmacniaiące, y uwalniaiące; robią z niey oleiek przez cedzenie albo gotowanie, ktory ieſt dobry na plamy, na ciele y na rośnienie włoſow P. Bourgeois powiada, że używa ſię także proſzku Jaſzczurek do wydobycia zębow ſpruchniałych y nadpſutych, ſypie ſię troche tego proſzku w dziurę od zęba, ale ſię trzeba wyſtrzegać aby ſię niedotknąć zdrowych zębow.

Jaſzczurka Amboińſka, źwierzę to ieſt mało znaiomę we Francyi, ktore nam Doktor Schloſſer opiſał. Walēntyn ktory ieździł do wyſpy Amboińſkiey nazywa tę Jaſzczurkę *leſard créte*, *leſard aquatique*, a obywatele Wyſpy nazywaią one *Soa-ager*. Ta Jaſzczurka mieſzka w okolicach rzek y wod ſłodkich, a chociaż częſtokroć łazi po mieyſcach gorzyſtych, przecież rzadko wychodzi na wyſokość, znoſi ſwoie iayca w pobliſkości rzek, obiera oſobliwie wyſpy y miałczyzny piaſkow, ktore ſię częſtokroć

znayduią przy uiściu rzek byſtrych, łazi poſpolicie na drzewa albo drzewka, znayduiące ſię na brzegach tych rzek, ale iak ſkoro poſtrzega ludzi albo pſy, wſkakuie prętko w wodę y ukrywa ſię pod ſkałami, łatwo ią wziąść na ten czas byleby ſię kto śmiało przybliżył, bo ta Jaſzczurka ieſt rownie boiaźliwa iak durna, nie kąſa nawet tego ktory ią uchwyci, ta iaſzczurka ieſt rożna od Legwany.

Jaſzczurka Amboińſka opiſana przez Pana Schloſſera ma 33. calow długości od ſwego pyſka aż do ogona, głowa y oboyczyk ſą zielonawego koloru z cętkami białemi, grzbiet y ogon iey ſą żołtawe, pręga przechodząca przez ogon ieſt koloru białożołtawego, brzuch iey ſzarawy, a ſkora iey ieſt mieyſcami przyozdobiona większemi y mnieyſzemi cętkami białemi. Poſtrzegać także można też ſame cętki na nogach, wyżſza część głowy ma czubki nieiakie y okryta ieſt łuſką okrągłą, ſzczęka wierzchnia zakończa ſię czworograniaſto, a niżſza ieſt obwiſła, nozdrze ſą wypukłe, oczy doſyć wielkie, uſzow powierzchowności nieznać, ale ſą rozcią-

głe y kſztałtu podługowatego, ięzyk iey ieſt gruby y mięſiſty, zęby dwoch ſzczęk ſą płaſkie, kończate, a gdy ſię z ſobą ſchodzą, wkładaią ſię iedne w drugie, ſame tylko zęby w końcu ſzczęki tak wierzchniey iako y ſpodniey, ſą krotkie, okrągławe y na przod nakłonione, każdy paznogieć pięciu palcow ma trzy linie długości lub mniey troche, pręga ogona zaczyna ſię od poſladku, na tey ſię znayduie ſiedmnaśeie promieni widocznych ościſtych ale miętkich, cały brzeg wierzchni tey pręgi ma ſto dwadzieścia zębow kończatych y podobnych do małych zębow od piły. Powierzchowność pierſi ma także podobne małe zęby, ale większe iedne od drugich y ieſt ich dziewiędzieſiąt. Ogon ieſt okrągły y ſkrzywiony y dłużſzy niż ciało y głowa źwierzęcia, pręga ſamca ieſt większa y wyżſza iak ſamicy, kolory tey ſkory ſamca ſą pięknieyſze.

Mięſo Jaſzczurki Amboińſkiey ieſt białe. ſłodkie, zapachu przenikaiącego, podobne do mięſa koziego a zatym lepſza do iedzenia iak Jaſzczurka nazwana *Igwane*. Jayca Jaſzczurki Amboińſkiey będąc ieſzcze w ma-

cicy ſą żołte, a gdy wyidą ſtaią ſię białe y podługowate. Zwierzę żywi ſię naſieniem y iagodami drzewek wodnych, y małemi robaczkami. Doktor Schloſſer opiſuie dobrze tę Jaſzczurkę, tym wyrazem łacińſkim, *lacerta cauda terreti longa pinna caudali radiata ſatura dorſali dentata*

Jaſzczurka wodna, *lacerta aquatica* Linne, nie trudno ie znaleść w foſach Jaſzczurki zielone y ſzare, o ktorych mowiliśmy. Pan Long uważał, że Jaſzczurki ziemne nie tak ſą niebeśpieczne iak te, ktore ſię rodzą w wodzie, podobnież iako ropuchy ktore nie ſą iadowite w zimie a ſtaią ſię w gorącu, ztąd pochodzi, że ſą tak ſzkodliwe we Włoſzech.

Daie ſię także imie Jaſzczurki wodney, rybie, ktora ſię znayduie w morzach Indyiſkich, ktora ieſt podobna do ryb podługowatych, iako to linow, y śledziow. Głowa iey podobna ieſt do ſzarańczy; oczy ſą na wierzchu, co iey daie niezmierną łatwość poſtrzeżenia tego, co chce wziąść albo czego ſię uchronić. Ma właśnie pod ſkrzelami nakſztałt

bieguna, na ktonym się kołyſze y obraca, gdy chce złowić iaką zdobycz dla tego ma imie Jaſzczurki wodney. Gdy poſtrzega że się kto do niey przybliża wyſkakuie z wielką żywością, ma na grzbiecie piora kolczaſte ktore ſpuſzcza y podnoſi kiedy chce y ktore iey ſłużą za obronę. Zywność zwyczayna Jaſzczurki rybney ieſt rak, ten ieſt uzbroiony z iedney ſtrony iedną nożycą; ktora ieſt tak prawie wielka iak iego ciało, gdy nadchodzi iego nieprzyiaciel pokazuie mu te nożycę ktorey ſam widok ią przeſtraſza y trzyma nieiako w nieczynności, a rak ieść nieprzeſtaie, iakoby się nie miał czego obawiać: ale iako potrzeba mu do włażenia w dziurę ściſnąć nożyce, na ten czas ſztuczna ryba wpada na niego porywa go y pożera. *zobacz Hiſtor: Akad: R. 1751.*

Jaſzczurka nazwana *Ecailleux* albo *Diable de Java lecertus ſquamoſus Indicus* pod ktorym imieniem Francuzi, oſiedli w Indyach wſchodnich oznaczaią pewny rodzay źwierzęcia, ktory nie ieſt ani gatunku ani z rzędu Jaſzczurek, znayduie się ich dwa gatunki, a

obydwa ſą czworonogie źwierzęta, rodzące a nie kluiące iayca iako Jaſzczurki. Te źwierzęta mianowane ſą od Indyan Azyi południowey, iedno *Pangolin* a drugie *Phatagin. Zobacz ich opiſanie, Hiſtoryą, obyczaie pod ſłowami: Pangolin y Phatagin. Zobacz* Buffona *o Hiſtoryi Naturalney w Xięgze 10. na karcie 83ciey wydania in 4to. Amſterdamſkiego.*

Pangolin czyli *Diable* de Java ieſt źwierzę czworonogie w Azyi Południowey y w Afryce; powierzchownie podobne do Jaſzczurki, tym ſię tylko rożni że żywcem rodzi. Szyia, pierſi, y pod brzuchem nie ieſt koſmata, reſzta zaś ciała iako y ogon okrywa ſię łuſką naieżoną y kolczyſtą. Maiąc taką obronę nieboi ſię, ani tygryſa, ani ryſia, ani innego źwierza, ktory mu ſzkodzić nie może nie raniwſzy wprzod ſiebieſamego. To źwierzę nie ieſt złośliwe. Obyczaie ma ſpokoyne, żywi ſię tylko mrowkami y robakami; wtedy tylko naieża ſię, gdy go kto draźni albo widzi iakie niebeśpieczeńſtwo, przeſiaduie po dziurach, ſkałach, gdzie ſię kopią w ziemi dla

roz-

rozmnożenia dzieci, bieży powoli. Murzyni umieią ie łowić zręcznie, y znayduią w nich mięſo delikatne, łuſki używaią do rożnych rzeczy.

Pupillon Phatagin, to źwierze Azyatyckie rożni ſię od Jaſzczurki nazwaney Pangolin tym, że ieſt mnieyſze, y że ieſt pod ſzyią, pod brzuchem y wſzędzie okryte ſzerścią. W reſzcie też ſame ma przymioty, obyczaie y ſpoſob życia.

****

WYPIS

Z HISTORYI NATURALNEY

KROLESTWA POLSKIEGO.

Ktora śię znayduie u P. *Dufour*.

JAszczurka ieſt niewielka ma cztery nogi krotkie, ogon długi, z kołeczkow złożony, oſtremi łuſkami wſzędzie okryty, ktory ucią-wſzy, znowu nadraſta. Znayduią śię naybardziey w zarośłach, ſtarych murach y po wilgotnych łąkach, z tych iedne ſą zielone a drugie ſiwe, kochaią śię w ludziach y gdy śię im kto przypatruie, oczy wlepiaią w człowieka, z otwartym pyſkiem, ale chciawſzy śię onych dotknąć na ſtronę uſkakuią, niekąſaią chyba rozdraźnione, y to nieſzkodliwie. Z Wężami, Zabami, y Paiąkami cierpieć śię nie mogą. Zielone Jaſzczurki ſą zachwalone w Aptekach, gdyż wchodzą do Lekarſtw, Jaſzczurka pośiekana, albo z ſolą

utłuczona wyciąga kolce lub ſzkło z ran. Jeſt także rodzay Jaſzczurki nazwaney *ſkrzeczek*, ale że mnieyſza od poſpolitey y na ſkorce ma niby gwiazdeczki świecące.

Jaſzczurka ieziorna, ieſt ryba na ſtopę długa, okrągła, Jaſzczurce poziemney bardzo podobna, tylko że iey nog niedoſtaie. Głowę ma cienką y okrągłą, pyſk podługowaty y kończaty paſzczękę wielką y bardzo wiele zębow, oczy żołte iak złoto, grzbiet czarno zielony, brzuch biały, boki żołte, zewſząd upſtrzona ieſt plamkami, niby drobnemi wężykami, znayduie ſię w błotniſtych Jeziorach, y poſpolicie łowi ſię z piſkorzami. Zyie rybami y mięſo tak ieſt zdatne iak Piſkorzow.

OPIS
MIAST Y MIASTECZEK
Wzmiankowanych w tym Dziele.

ALKANTARA, *Alcantara*, *Norba Cæsarea*, Miasto Hiszpańskie w Estramadurze, mocne, gniazdo Kawalerow Alkantarskich. Alfons IX. Krol Kastylii odebrawszy ią Maurom oddał w straż Kawalerom Kalatrawskim, a we dwa lata Kawalerom Alkantarskim, wprzod zwanym, Kawalerami Gruszki. Alkantarę założył Traian Cesarz. Wzięta była od Hrabi de Galloway y Portugalczykow 1706. w

tymże Roku odebrana przez Francuzow; moſt nad Tagiem ma wſpaniały. Jeſt od Merydy na połnoc o mil 18. od Sewili o mil 50. długości 11. 35. ſzerokości 39. 20.

Amboina, Wyſpa Azyatycka iedna z Moluckich, z Miaſtem tego im: oſadzonym garnizonem. Odkryta ieſt od Portugalczykow około 1515. wzięta od Hollendrow 1603 Obfituie w goździki do potraw używane.

Ameryka, *America*, *Amerique*, Swiat nowy, Indye zachodnie, czwarta część świata znaiomego, podług oſtatnich odkryciow oblana zewſząd morzem. Krzyſztof Kolumbus Genueńczyk odkrył ią naypierwſzy 1492 ktory nayprzod do Wyſpy Guanachany, teraz S. Salwador zawinął, potym Kubę y inne wyſpy wynalazł. Ale iż Ameryk Weſpucyuſz Florentczyk 1497. ląd ſam pierwſzy odkrył, od niego ieſt nazwaną. Hiſzpani, Portg. y Anglicy wynayduiąc reſztę kraiow nieznaiomych, milliony wyrznęli ludzi. Naylepſze płody ziemi wydaie Ameryka; nieprzebraną moc zioł lekarſkich, y owocow. Obfituie w cukier, kamienie dro-

gie, krufzce; &c. Zywi naydziwnieyfze na-
tury potwory, motyle y mrowki tak wiel-
kie iak wroble, ropuchy na 40. funtow wa-
żące, świnie rowne wołom. Drzewa, owo-
ce y zboża Europeyfkie przyimuią fię tu
fzczęśliwie. Gdy kray ten znaleziono, za-
ftano w nim narody rożnym kfztałtem rzą-
dzące fię, teraz podzielony ieft na Prowin-
cye należące do Monarchow Europeyfkich
rządzących tu przez fwych Gubernatorow,
lub Vice-Reyow. Amerykanie co do oby-
czaiow fą zdradliwi, zawzięci, zabobonni,
maiący zwyczay twarz rożnemi malować ko-
lorami, ale to naywięcey dzicy, bo ofwoie-
ni z Europeyczykami pokazuią dowcip, ro-
zum przenikliwy y fpofobny do wfzyftkie-
go. Zoftaiący pod panowaniem Anglikow,
Fran. Hifp. Portugal. Holl. fą Katolicy lub
Dyffydenci, refzta fą po więkfzey części bał-
wochwalcy. Dzieli fię Ameryka, na połud: y
poł. ktore rożne znowu zawieraią Prowincye
W połn. Mexyk, Kalifornia, Luizyana, Wir-
ginia, Kanada, Ziemia nowa, y wyfp bar-
dzo wiele. W połud. Ziemia Tęga, Peru,

Paragwaya, Chili, Ziemia Magellańſka, Brezylia, y Kray Amazonow. W czaſie gdy Ameryka zrzuci uciąźliwe iarźmo panowania Europ. inny mieć iey pewnie będziemy podział. Rozciąga ſię od połud. do połn. na mil 2420. obacz Stany Amerykańſkie ziednoczone.

Arabia, ieden z naywiękſzych Kraiow w Azyi, ieſt nakſztałt poł-wyſpy oblany morzem czerwonym, y odnogą Perſką. Dzielą ią na 3. części, Arabią opoczyſtą, ſzczęśliwą, y puſtą, ktore hołduią Turkom, lub deſpotycznym rządom ſwych Seryſow. *1mo* Arabia puſta, ieſt niepłodna, dzieli ſię na rożne Xſtwa, nad ktoremi Arabſcy panuią Emirowie. Owiec y wielbłądow ma mnoſtwo. *2do.* Arabia opoczyſta, czyli *Petrea*, od dawna miaſto ſtołeczne *Petra* nazwana, w ſtronie połn. ieſt mało mieſzkana dla nieurodzayności; niegdyś tu Amonitow, Moabitow, y Idumeyczykow, było ſiedliſko. *3tio.* Arabia ſzczęśliwa, po Arabſku *Yemen* zwana od ſwey żyżności, rządzona ieſt od Seryſow, y Krolikow hołdowniczych Sułtanom. Wydaie Arabia dzrewa kokuſowe, balſamo-

we. palmowe, kawę, alloes, mirrę, daktyle, ryż, ztąd parfumy, kadzidła, zioła lekarſkie wychodzące bogacą handel, a nay-więcey kawa y gumma. Konie y wielblądy Arabſkie ſą powſzechnie ſzacowane. Arabowie ſą Religii Mahom. y wiele dobrych maią przymiotow.

Brazylia, lub Brezylia, *Brazylia*, kray wielki Ameryki połud. z tyt. Xſtwa przywłaſzczonym dla naſtępcow Tronu Portugal. odkryty ieſt od Dom. Perdro Alvarez Kabral, Portugalczyka Roku 1500. 24. Kwietnia ktory dał iey imie zrazu S. Krzyża, iż na znak iuż ſwego niby kraiu, dokąd tegoż czaſu Hiſzpani przybyli, wetknął krzyż w ziemię. Graniczy na wſchod y połnoc z morzem, na zachod z Amazonami na południe z Paragwaią. Prowincya ta ieſt nayobfitſzym źrzodłem bogactw Portugalii. Wody ma dobre, powietrze lubo ciepłe, zdrowe iednak, y ziemia żyżna. Cukru wydaie na podziw wiele, ktory tu ieſt nayprzedniey-ſzy, bydła ma mnoſtwo, zaroſłe laſy drzewem brezyliowym, ſłużącym do farby czer-

woney, kobaybą, z ktorego naylepſzy wyciągaią balſam, y Ippekakuaną używanym bardzo do lekarſtw. Daie ſię tu widzieć mały ptaſzek cudney piękności, głoſu ſłowiczego, wielkości iak mucha, zwany Kolibry. Znayduie ſię tu wiele małp, papugow, y innych nam nieznanych źwierzow y roślin, doſtatek kruſzczow złotych y ſrebrnych, dyamentow tak wiele, iż Krolowie Portugal: boiąc ſię, aby nie ſtaniały, zakazali ich ſzukania, uſtanowiwſzy ſzczupłą kompanią, ktoreyby tylko było wolne ich ſzukanie. Wſkarbcu Krola Portug. ieſt znaleziony tu dyament ważący 1624. karatow, ceniony 224. millionow funtow ſzterlingow. Odkryto tu 4ty gatunek rubinow y topaziow, kray ieſt mieſzkany od Portugal. y wielkiey liczby ludu im niepodległego, ktory ieſt dzikim, y chodzi po części nago, ieſt mocny y mało znaiący chorob. Lubią ſię ſtroić w piora, ktore ſobie obwiązuią koło ſkroni, maią święta na ktorych wielkie czynią weſołości, oſobliwie nim ieść maią iakiego niewolnika. Jedzenie zchwytanego nieprzyiaciela; oſobli-

bliwie Portugalczyka, maią za naywiękſzy heroizm, y czynią to z obrządkami tak dzikiemi, iż ledwie ſą podobne do wiary. Dzieli ſię Brazylia na 15. kapitanii, z ktorych 8. do korony, reſzta do prywatnych panow Portugal. należy, podległe rządom iednego Vice-Reya. Miaſto ſtołeczne Brazylii ieſt S. Salwador.

Cadix, Kadyx, *Gades*, piękne, ſławne, mocne y naybogatſze Miaſto Hiſzpańſkie w Andaluzyi, z portem dziwnie wygodnym, do ktorego kupcy zewſząd zawijaią, z 2. mocnemi zamkami, y Biſkup. Kościoł Katedralny ma bardzo piękny. Wſzyſtkie okręty Hiſzpańſkie do Ameryki z Kadyx ruſzaią, ztąd co rocznie flota do Amer. wychodzi y naładowana bogactwy tu powraca. Nie maſz miaſta w Europ. handlownieyſzego, y gdzieby licznieyſze były pieniądze. Zbudowano było od Feniyczykow. Anglicy zdobyli go y złupili Roku 1596. w Roku zaś 1702. od ſił morſkich Angiel. y Holl. bezſkutecznie było oblegane. Karol. V. umieraiąc zlecił był Filipowi II. aby tych 3.

mieyſc naybardziey bronił, Fleſſyngi w Niderlandzie, Gulety w Afr. Kadyxu w Hiſzp. Leży na małey wyſpie mil 8. od Medyny Sydońſkiey, 18. od Gibraltaru, 26. od Sewilli. dł. 12. ſz. 36. 31.

Ceilan, Ceylan, *Celanum*, wielka Wyſpa w Azyi około 100. mil długa, a więcey nad 50. ſzeroka. Jeſt w kſztałt gruſzki. Wogólności kray ieſt gorzyſty, powietrze ma zdrowe, doliny ma żyżne. Obſituie w źwierza y trzody wſzelkiego rodzaiu, procz owiec, w ptaſtwo nam Europ. nieznane, węże bardzo iadowite, małpy, mrowki, ktore wiele czynią tu ſzkody, kość ſłoniową, kamienie drogie, y ſłonie, ktore ſą powſzechnie naybardziey ſzacowane, rożne korzenie farbiarſkie, imbier. kardymonią, zioła lekarſkie, y ryżu naywięcey, ktory poſpolitym Ceylanczykow ieſt pokarmem. Naypożytecznieyſzym produktem Ceylanu, ieſt cynamon, ktorym tu całe laſy zaroſłe ſię znayduią. Między oſobliwſzemi tu drzewami ieſt *Talipot*, ktorego liście tak ſą wielkie, że iedno 15. lub 20. ludzi okryć y za-

ſłonić przed deſzczem może. Woiażerowie
y żołnierze z ſuchych tych liści robią na-
mioty. Hollendrzy poſiadaią wſzyſtkie pra-
wie Ceylanu brzegi. Srzodek kraiu ieſt pod
pan. Krola Kaddeyſkiego. Sami Bedaſowie
ſą niepodlegli. Wyſpiarze ſię zowią Cyngu-
lami, ſą dorodni, y piękney talii. Slubu
ceremonia ieſt u nich bardzo proſta. Pan
młody bierze ieden koniec płotna, ktorym
opaſuie ſwe biodra, pani zaś młoda trzyma
za drugi koniec płotna, potym kropią im wo-
dą, głowy y po całym ciele. Poty trwa
związek małżeńſtwa, poki zgoda. Pierwſza
noc po ślubie ieſt dla męża, druga dla bra-
ta męża, y tak wciąż aż do ſzoſtego gra-
duſu. Dzieci rownie należą do braci, iak
do męża; familie rożnią ſię ſzczegolnemi zna-
kami, iako to iedni noſzą kaftany, drudzy
z plecami gołemi, inni z pierſiami chodzą
odkrytemi, y. t. d. Wſzyſcy Chrześ. ſą
ſzlachtą. Syn w teyże zoſtaie kondycyi y
profeſſyi, co y oyciec. Maią także niewol-
nikow, ieſt to rodzay żebrąkow, zawſze mu-
ſzących o wyżebranym tylko żyć chlebie.

Stan ich ieſt wzgardzony, chodzą kupami od mieyſca do mieyſca żebrząc. Mowią, że ſą zdawna na tę karę ſkazani, że będąc niegdyś ſtrzelcami Krolewſkiemi, zamiaſt źwierzyny dali Krolowi mięſo ludzkie. Cyngulanie ſą bałwochwalcami. Wierzą w Boga Stworcę, czczą iednak innych mnieyſzych Bogow, czyli cienie ludzi poczciwych iako y czartow, ktorych maią za przyczyny chorob, y cienie ludzi złośliwych. Także maią Boga *Buddon*, ktory zbawia duſze, y zſtąpił na ziemię, kłaniaią ſię planetom. Są u nich y kapłani, wierzą w zmartwychwſtanie ciał. Obcowanie niewiaſty z mniey godnieyſzym męſzczyzną, karzą śmiercią. Znayduie ſię w Ceylanie rodzay oſobliwſzy paiąkow. Samica noſi pod brzuchem dwa iaia pełne naſion młodych paiąkow, te wykłuwſzy ſię zagryzuią ſwą matkę. Ceylanie wmawiaią w dzieci, iż na drugim świecie, będąc tu niepoſłuſzne, ſtaną ſię paiąkami, y będą od własnego pożarci płodu. Ob. Kandy Kanella. *Le Grand hist. wyſpy Ceylan.*

GENEWA, *Geneve*, *Geneva*, dawne, pię-
kne, wielkie, ludne y obronne miaſto ſto-
łeczne Rzepltey tegoż im. przedtym Ceſar-
ſkie y Biſkupie, lecz gdy miaſto chwyciło
ſię Kalwinizmu, Biſkupi iego wypędzeni zo-
ſtali. Jeſt ſprzymierzone z Kantonami Zu-
richu, Berny, y Solury. Ma ſławną Akade-
mią, ktorey naypierwſi dway Teologii Pro-
feſſorowie byli Kalwin y Teodor Beza. Rzplta
ta ktorey rząd dotąd był Aryſtokratyczny, ſkła-
da ſię z Obywatelow, Mieſzczan, Rodakow, Mie-
ſzkancow y poddanych. Dwie pierwſze klaſſy
zgromadzone ſkładaią naywyżſzą władzę, z
nich ſkłada ſięRada 200. Rada 25. y Rada 60.
w tych 3. Radach właściwie ieſt zwierzchność
naywyżſza, ponieważ od nich zawiſło decy-
dować, co ma bydź proponowano zgroma-
dzeniom Obywatelow y Mieſzczan. Inne
klaſſy ſkładàią poſpolſtwo, y podlegaią dy-
ſtynkcyom wielce nienawiſnym, ktore wiel-
kich częſtokroć zamieſzek w tey Rzpltey by-
waią przyczyną. Jakoż R. 1782. wzniecone z
tey przyczyny rozruchy, do tego rzecz przy-
wiodly ſtanu, iż Rząd Aryſtokratyczny w

Demokratyczny przemocą Rodakow y Reprezentantow zamieniony został A przeto wielu wewnętrznych odmian, co do klass Obywatelow y obrad spodziewać się należy. Budynki publiczne Genewy są arcy wspaniałe. Obywatele o swą gorliwi wolność. Od czasow chwycenia się Religii Kalwińskiey stali się wielce sławnemi przez swe rozliczne pisma na publiczny widok podane. Teofil Bonet, Jan Robert. Chouetius; Daniel Klerk J. J. Rousseau &c. ztąd byli rodem. Leży nad Renem, ktory go na dwie nierowne dzieli części, niedaleko ieziora Genewenskiego, czyli Lemanskiego, o 28. mil od Lugdnnu,, 26. od Besansonu, 16. od Chambery, 54. od Turynu, 95. od Paryża. dł. 23 50. sz. 46. 12.

Gwatimala, Gwatymala, znaczna Prow: Ameryki połn. w Hiszp. nowey, rozległa wzdłuż więcey nad mil 300. a w szerz na mil 180. Obfituie w Kakao, ktorego tu używaią za monetę. Ma innych 12. Prowincyi pod sobą. Indyanie będący pod Pan. Hiszp. są grubiańscy, Religii Kotolickiey, na ktorey

ro-

rożne mieſzaią zabobony. Lubią bardzo tańce y upiiaiące trunki. *Sant Jago de Guatimala* ieſt miaſto ſtołeczne.

Gwinea, *la Guinée*, *Guinea*, Wielki Kray Afryki, graniczy z Nigrycyą, Abiſſynią y Kafreryą. Nieznane iego ſą tylko brzegi do mil 120. w głąb Kraiu za pomocą rzek. Dzieli ſię na niżſzą Gwineę, czyli Kongo, y wyż. ktora zawiera Malagwetę czyli pomorze pieprzowe, Pomorze ſłoniowe, złote, Kroleſtwo Judańſkie, Ardreńſkie y Benińſkie. Powietrze tu ieſt niezdrowe y Nigryiczykowie Gwineyſcy nie żyią nad lat 50 Jeſt tu pewny gatunek robakow, ktore wpiiaiąc ſię w nogi ludzkie zagryzuią ich żywych. Obywatele wylani ſą na lubieżność, w przeſtawaniu z niewiaſtami zbytkuiący, gnuśni, chytrzy, lubiący trunki, zdobią ſwe ramiona y kolana łańcuchami złotemi, kością ſłoniową, koralami &c. Są bałwochwalcy. Owce Gwineyſkie maią włoſy zamiaſt wełny, a ludzie przeciwnie wełnę zamiaſt włoſow. Gwinea wydaie pieprz, cukier, ryż, ięczmień, rzadkie owoce: obfitu-

ie w kość słoniową, proszek złoty, skory, bursztyn, &c. Pierwsi Franc. odkryli ią R. 1364. pod Karolem V. y uczęszczali tu sami dłużey nad lat 60. nim innym Europeyczykom była znaną. Na początku wieku 15. tu swoy Portugalczykowie wnieśli handel y znaczne ztąd wyprowadzali bogactwa R. 1604. Hollendrzy y Anglicy cały prawie opanowali handel. Brandeburczykowie iednak y Duńczykowie maią tu swe składy kupieckie. Benin iest miasto stołeczne.

Gwineà nowa, *la nouvelle Gwinèe*, wielka Wyspa na Oceanie wschodnim, na wschod Wysp Moluckich. Zwaną iest ziemią *Papus*. Leży na połud. y blizko Ekwatora. dł. 140. do 170. Kray iest żyżny y mieszkany od ludzi dzikich.

Indya, *India, les Indes*, kray bardzo rozległy, ktory my dzielemy na Indye wschodnie y zachodnie. Indye wschodnie zawieraią 4. wielkie części: Indostan, poł-wyspę za Gangesem y przed Gangesem y wyspy morza Indyiskiego, z ktorych celnieysze są Ceylan, Sumatra, Jawa, Borneo; Celebes,

Maldywſkie, Filipińſkie, Moluckie y Maryańſkie. Tymże im. oznaczaią niekiedy niewłaściwie: Kroleſtwo Tonkińſkie, Chiny y Japonią, zwłaſzcza gdy mowa ieſt o handlu. *Indye zachodnie* zowie ſię cała Ameryka. Początek dawania tym kraiom nazwiſka Indyi wſchodnich y zachodnich ztąd poſzedł, iż gdy Portugalczykowie, ktorzy naypierwſi ſwe tu poſtanowili oſady pod Krolem Emanuelem, y odkryli Brezylią, płynąc do Indyi prawdziwych, brali ſię ku wſchodowi a płynąc do Ameryki kierowali drogę ku zachodowi. Przez co potym nazwano to, co ieſt na wſchod Kapu dobrey nadziei, Indyami wſchodniemi, a wſzyſtko co na zachod leży Indyami zachodniemi. Obacz ie pod ſwemi Artykułami.

Kap dobrey nadziei, *Cap de bonne Eſperance*, *Caput bonæ ſpei*, ſławny Kap w końcu połud. Affr. odkryty od Portug. Hollendrzy wyſtawili tu fortecę, y oſiedli Roku 1650. Odtąd Angl. Franc. y inne narody tu zawiiaiące ſwe okręty opłacać im cło muſieli. Na mil 30. około tu ieſt mieſzka-

nego kraiu przez Holl. y Franc. zbiegłych, ktory wydaie bardzo wiele pszenicy, ięczmienia, grochu y rożnych owocow. Zaszczepione tu winnice bardzo się dobrze udały, y przednie rodzą wino. Szczepienia Holl. czynią im znaczny odbyt, z przyczyny uczęszczaiących tu okrętow, tak swych iak obcych, dla wygod y taniości pożywienia, y dla wielości skor y masła, ktore za nic prawie ustępuią dzicy mieszkańcy. Kompania Indyiska Anglikow, miia to stanowisko dla S. Heleny, lubo ta nie iest w tak dobrym położeniu. W fortecy Holl. iest wspaniały szpital, dokąd z okrętow odsyłani bywaią chorzy, a świeżych tu ludzi na ich biorą mieysce. Przy fortecy znayduie się ieden z naypięknieyszych ogrodow, iakie widzieć tylko gdzie można, ktory iest bardzo wielki, y zawiera wszelkie gatunki roślin wszystkich 4 części świata w 4. osobnych ogrodu częściach na ktore iest podzielony. O mil 53 od Kapu iest źrzodło wody ciepłey przedziwnie skuteczne do leczenia chorob. dł. 37. 45. sz. połud. 33. 35'. 15".

Katalonia, *Catalaunia*, *la Catalogne*, znaczna y nayludnieyſza Prow. Hiſzp. z tytułem Xſtwa. Gran. z gorami Pyreneyſkiemi, ktore ią oddzielaią od Franc. na połn. na w. y połud. oblewa ią morze śrzodziem. na z. ma Aragonią y Walencyą. Katalończykowie ſą odważni y dowcipni. Gdy Roku 1641. podnieśli przeciw Krol. Hiſzp. rokoſz, Francuzi opanowali ten kray y poſiadali go do Roku 1652 ktorego wrocony zoſtał Hiſzp. Dzieli ſię na 15. Juryzdykcyi. Powietrze ma zdrowe, kray ieſt wielą oblany rzekami y pełny gor zaroſłych laſami drzew oſobliwie owocowych. Obfituie w wino, zboże, iarzynę &c. ſzyby marmurowe, kamienie drogie, y kruſzcze rożnego rodzaiu. Na brzegach morza poławiaią ſię korale. Barcellona ieſt miaſto ſtołeczne.

Malaga, *Malaca*, dawne, piękne, bogate, y bardzo mocne miaſto Hiſzp. w Krol. Granateńſkim, z zamkiem y Biſk. pod Metropolią Granatańſkiego. Port ma dobry, ktory mu wielki ſprawuie handel. Tu Angliey y Holl. ładuią ſwe okręty nayprzedniey-

ſzemi owocami y delikatnym winem zwanym Malagſkim, iż w tego miaſta okolicy obficie ſię rodzi. Leży bliſko morza pod gorą ſpadziſtą, mil 13 na połud. od Korduby, 25. od Grenady, 33. od Sewilii, 102. od Madrytu. dł. 13. 40. ſz. 36. 45.

Mexico, Mexyk, *Mexicum*, dawne, wielkie, bogate, y bardzo handlowne miaſto Ameryki Połnocney: naywiększe y naypięknieyſze w nowym świecie, ſtolica nowey Hiſzp. z Arcy-Biſkup. erygowanym Roku 1547. z ſławną Akademią y pałacem, w ktorym mieſzka Wicerey. Ozdobne przepyſznemi kościołami, y wielą klaſztorami. Stolicą było Ceſarſtwa Mexykańſkiego do 13 Sierpnia R. 1521. ktorego Kortezyuſz generał Hiſzp. wziął ie, y przyniosł upadek temu Państwu znakomitemu bardzo aż dotąd w Amer. Odtąd zaczęło należeć do Hiſzp. od nichże y Indyanow zamieſzkane. Indyanie rożnych tu ſą kolorow y podzielani iedni od drugich rzeką. Przyſłowie ieſt, iż 4. naypięknieyſze rzeczy można widzieć w Mexyku: *Niewiaſty, ſuknię, konie z karetam y*

ulice. Złotnicy tu niezmiernie ſą bogaci, Audyencya Krolewſka ieſt w tym mieście. Leży Mexyk w śrzod ieziora, maiącego w około na mil 25. ktorego część ieſt ſpokoyna i ma wody ſłodkie, druga ma wodę ſłoną, y podlega podnoſzeniu ſię y opadaniu morſkiemu. mil 25. na połn. ku zachod. od Puebla, 80. na z. od *Vera-Cruz*. Dł. 275. ſz. 19. 25. *Państwo Mexykańſkie* czyli *nowa Hiſzpania* ieſt kray wielki w Ameryce połn. podległy Hiſzp. y od nich ieſt zdobyty, a ktory wprzod właſnych miał Monarchow. Jan *Grijalva* Hiſzpan pierwſzy go odkrył Roku 1518. Sławny Kortezyuſz go podbił. Graniczy na połn: z nowym Mexykiem, na w. z Golfem Mexykańſkim, y morzem połn. na połud. y z. z Ameryką połud. y morzem połud. Kray ten ma wzdłuż więcey nad mil 400. Zoſtaie pod rządem Wicereya, ktorym bywa Pan wielki Hiſzp. y rezyd. w Mexyku, a zwykł ſię odmieniać co lat 5. Dzieli ſię na 23. prow. ktorych głowną ieſt Mexykańſka. Znayduie ſię tu wiele min złotych ſrebrnych, żelaza, ałunu, &c. Grunta ma

bardzo dobre: Miasto stołeczne; iest Mexyk *Nowy-Mexyk*; kray wielki w Ameryce połn. na połn. Mexyku dawnego, odkryty R. 1553. od Antoniego Espejo Hisz. rodem z Korduby. Jest bardzo ludny, y mieszkany od ludzi dzikich. sz. 28. 39. *Golf Mexykański* iest wielka zatoka morska ku brzegom wschodnim w Ameryce połn.

Surinam, *Surina*, powiat Ameryk. w Prow. *Terra-Firma*. Jest to Kolonia Hiszp. na mil 30. długa wzdłuż rz. Surynam w Guyanie leżąca. Obfituie w owoce; ryby, zwierzynę y osobliwie zwierzęta rożnego gatunku. Zbieraią tu naywięcey cukru, bawełny, tabaki, gummy y drzewa farbierskiego &c. Węże tuteysze długie są na stop 30. Lasy napełnione są małpami. Znacznieysze tuteysze zamki są Zelandia, y Someldia. Kolonia ta nie iest spokoyną y bespieczną od Murzynow zbiegłych, ktorzy formuią małą Rzepltę z 10. albo 12. tysięcy złożoną, ktorych konieczne potrzeby przymuszaią częstokroć wpadać na osady białych narodow. Roku 1763. Kolonia ta ledwo co zupełnie zni-

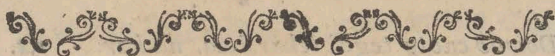
ſzczoną nie była przez bunt Murzynow. Szczęściem że zbiegli Murzyni nie dali pomocy zbuntowanym y że Anglicy wczeſną dawſzy pomoc, do poſłuſzeńſtwa ich przywiedli. ob. Paramaribo.

VIRGINIA, Wirginia, kraina w Ameryce połn. Graniczy na połn. z Prow. Mariland y Penſylwanią, na w. z morzem połn na połd. z Karoliną, na z. z Luizianą. Odkryta była Roku 1585. przez Rycharda Greenvil. Anglicy dzielą ią na Wirginią połn. ktora leży między gr, ſz. 37. y 39. y połud. między 33. y 36. Jeſt nayznacznieyſza z 13. ziednoczonych Prow. Amer. obacz Stany ziednoczone, Penſylwania. Powietrze tu ieſt bardzo miłe y doſyć zgodne z temperamentem Anglikow do ktorych kray ten należy. Grunta tuteyſze ſą żyżne y wydaią tabakę w obfitości. Rodacy chodzą nadzy y rożnemi kolorami twarz ſwoią maluią. Na plecach maią wypieczętowane znaki Pana do ktorego należą. Czczą to wſzyſtko czego ſię obawiaią a oſobliwie Diabła, ktoremu ofiary czynią z tabaki, tłuſtości źwierząt, y t. d. Maią iednak iakieś wyobrażenie Boga naywyżſzego

ktory świat ſtworzył. Miaſto ſtołeczne Wirginii ieſt *James Town.* Znaleziono podczas luſtracyi czynioney Roku 1703. poddanych Angiel. w Wirginii 60606. z ktorych 9500. ſkładało regularne Woyſko. Zapach z liści indychu Wirgińſkiego na ſtopę roſnącego zabiia gadziny, ſkoro ſię noſem do nich przytykaią.

KONIEC.

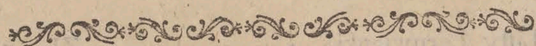

REIESTR

Artykułow znayduiących się w tey Xiążce.

U tegoż Drukarza P. Dufour *znayduią się nowe Dzieła następujące.*

Dyaryusz tygodniowy Seymu Grodzieńskiego Roku 1784.
Mowy y inne sztuki pociągaiące się do tegoż Seymu
Złote Jarżmo Małżeńskie. - Zł. 2 gr. 15.
Pamiętniki Filozofa Samotnika czyli człowieka z innego świata. - - - - - - 4.
O początku y zasadach nierowności między Ludźmi, przez J J. Rousseau. - 4.
Dyaryusz podroży Jana 3. z Krakowa pod Wiedeń. - - - - - - - - 1. gr. 15.
List Sandomierzanki do Podolanki. - gr. 15.
Odpis Męża Podolanki na List Sandomierzanki. - - - - - - - - - - - - - 1.
Filozofka, czyli Rozmowa Damy z Filozofami. - - - - - - - - - - - 2.
Zabawki bardzo ciekawe. - - - - - 2.
Zabawki dla Dam. - - - - - - -
Człowiek iakich mało na świecie komedya we 3. Aktach. - - - - - - 3.
Kupiec Smyrneński, Deukalion y Pirra, Orfeusz y Euridyce, razem - - - 3.
Fałszywe Zwierzenia się komedya we 3. aktach. - - - - - - - - - - - - 3.
Kłopot z Bogactwy kom. we 3. aktach. 3.
Waltron czyli Subordynacya, Drama w 5. aktach. - - - - - - - - - 3.
Zośka czyli Wieyskie zaloty, opera, nowa edycya. - - - - - - - - - - 2.

Liſty Peruwianki. - - - - - - Zł. 5.
Zagadnienia krotſilne. - - - - - - 2.

NB. Pierwſza część Tomu 4. Dykcyonarza Hiſtorycznego ſławnych ludzi, wyſzedł z Druku, y wydaie ſię za okazaniem kwitu Prenumeratorom.

Można ieſzcze prenumerować na to ważne dzieło.

Rozdaie ſwoy *Katalog gratis* iako też Proſpekt *Polaka Patryoty*. Dzieło nowe Peryodyczne Towarzyſtwa Uczonych przez Patryotyzm pracuiących.

